

Bibliotekarstudentens nettleksikon om litteratur og medier

Av Helge Ridderstrøm (førsteamanuensis ved OsloMet – storbyuniversitetet)

Sist oppdatert 03.02.24

Om leksikonet: https://www.litteraturogmedieleksikon.no/gallery/om_leksikonet.pdf

Katolsk index

Pavens/pavekirkens liste over forbudte bøker.

Pavebullen *Inter multiplices* i 1487 skapte de kirkerettslige forutsetningene for sensur av religiøse skrifter (Plachta 2008 s. 84).

Lister over forbudte bøker ble slått opp på alle de største kirkene i Roma fra 1500-tallet av (Plachta 2006 s. 30). Skriftet *Index librorum prohibitorum* var en liste over forbudte bøker utgitt av den katolske kirken. Hvert katolsk land lagde etter hvert sin egen versjon av pavenes indexer.

I år 1544 inneholdt den katolske indexen 230 titler (Coron 1998 s. 197). Lista var ordnet alfabetisk etter forfatternavn og alfabetisk etter tittel for anonyme verk. I lista fantes Rabelais' *Pantagruel* og *Gargantua*, men denne var sannsynligvis forbudt på grunn av obscønt innhold, ikke av strengt religiøse grunner (Barbier 2007 s. 113). Blant de første utgavene var indexene som ble utgitt under pave Paul 3. i 1549 (Barbier 2000 s. 113) og Paul 4. (Blasselle 1998a s. 76). En utgave forbød ca. ett tusen titler (Barbier 2000 s. 113). En annen kilde oppgir året 1559 for den første katolske indexen (der det var oppført mange protestantiske verk, samt tekster av Rabelais, Machiavelli og andre verdslige forfattere) (Quinsat 1990 s. 367). En tredje kilde oppgir året 1558 (Cavallo og Chartier 2001 s. 298).

“During the fourth session (1546) of the Council of Trent the assembled Fathers, discussing the canon of Holy Scripture, insisted expressly on the censorship of books, such as had been universally proscribed by the Lateran Council, and on the sanctions therein decreed, especially in regard to books and writings treating of religious things, or in their words, *de rebus sacris*. For members of religious orders wishing to publish works of this sort, examination and approbation of their writings on the part of their superiors was prescribed, in addition to the approbation of the ordinary. Towards the end of the council the reorganization of the censorship and prohibition of books was more particularly debated. The result was the so-called “Index Tridentinus,” which, however, was not published until 1564, by order of the council, along with the brief of Pius IV; wherefore it is also called “Index of Pius IV.” Besides a revised catalogue of forbidden books, this index contained, as a

most important modification, ten general rules composed by the council, since known as the “Tridentine Rules.”

First, these ten rules contain prohibitions

- of all heretical and superstitious writings;
- of all immoral (obscene) books, the old classics alone excepted, which, however, are not to be used in teaching the young;
- of all Latin translations of the New Testament coming from heretics.

A particular statement is made with regard to heresiarchs, or heads of sects sprung up since 1515, whose names are mentioned in the so-called first class of the index. All their books, even those free from objection, i.e., not treating of religious questions, as well as future publications, are to be considered forbidden.

Second, the rules contain conditional prohibitions, i.e., books published by heretics, or even by Catholics, that are in the main good and useful, but not altogether free from dangerous passages, are forbidden until corrected by the lawful authorities. To these writings belong chiefly those mentioned in the Index itself as needing correction.

Third, on certain conditions, and after asking special permission, leave is granted for the reading of Latin translations of the Old Testament edited by heretics, and for the use of Bible-versions in the vernacular written by Catholics.

Fourth, preventive censorship and approbation, as prescribed by the Bull of Leo X (1515), are insisted on. The punishment of excommunication is extended also to the author who has his book printed without the necessary approbation. A copy of the examined and approved manuscript is to remain with the censor. Moreover, printers and booksellers are forbidden both to offer for sale prohibited books and to sell conditionally interdicted works to anyone not producing a permit; they are ordered to keep ready an exact list of all writings they have in stock. At the same time bishops and inquisitors are urged to supervise printing and book-shops and to have them inspected.

Finally, the rules inflict the punishment of excommunication on such as read and possess forbidden heretical works, or those suspected of heresy. Any person reading or keeping a book prohibited for other reasons commits a grievous sin and is to be punished according to the bishop’s discretion. The ten rules remained in force until Leo XIV abrogated them by the Constitution “*Officiorum ac Munerum*” (25 Jan., 1897) and replaced them by new general decrees. In the course of time, however, the rules not only received some few additions, especially when a new index was published, but in consequence of contrary custom also gradually lost their binding force with regard to certain regulations.” (Kevin Knight i <http://www.newadvent.org/cathen/03519d.htm>; lesedato 15.03.13)

“Den katolske kirke ble tidlig mystifiserende i sitt sakramentsyn, og det passet med dette syn at legfolket og Bibelen ble skilt fra hverandre. Det varte lenge før dette ble *krevet* i likefrem diktatorisk form. Bibelen ble formelt ikke satt på index før i 1564, men var blitt forbudt for legfolk alt ved kirkemøtet i Toulouse i 1229. [...] Og dekretet fra Toulouse har selvfølgelig virket: forbudt å lese Bibelen for alminnelige kristne.” (Eivind Berggrav i *Bibelbølgen: Det Norske Bibelselskap 1954/84* s. 8-9)

Italieneren Masuccio Salernitanos *Novellen (Il Novellino; 1476)* er en samling med 50 noveller, “each prefaced by a letter of dedication to a famous person and with an epilogue containing the “moral” of the story. The stories have a strongly anti-clerical bent, which caused *Il Novellino* to be included in the first Index of Prohibited Books in 1557.” (https://dbpedia.org/page/Masuccio_Salernitano; lesedato 07.09.23)

Pave Pius 5. opprettet en index-kongregasjonen i 1571 (Febvre og Martin 1999 s. 544).

Det var den venetianske trykkeren Aldus Manutius’ sønn Paul Manutius som ga ut den første trykte versjonen av indexen (Barbier 2000 s. 115). Index-trykkingen har sammenheng med at pave Paul 3. opprettet inkvisisjonen i 1542, og dette innledet en undertrykkende kirkepolitikk (Quinsat 1990 s. 367). Indexen som forbudssystem var gyldig innen kirken fram til 1966 (Engels 2009 s. 401).

Den siste utgaven av av den katolske indexen ble offentliggjort i 1948, og den var gyldig fram til 1966 (Plachta 2008 s. 85).

Den italienske diplomaten og forfatteren Baldassare Castigliones bok *Hoffmannen* (1528), som består av fiktive dialoger om egenskaper som en god hoffmann bør ha, var i noen år på den katolske indexen (Meyer 1999 s. 123). Machiavellis *Fyrsten* var også på listen. På denne tiden hadde hvert katolsk land sin egen index. Fra og med 1559 eksisterte det en felles, overnasjonal katolsk index. Men under den spanske kongen Filip 4. på begynnelsen av 1600-tallet ble det likevel utgitt to versjoner av en spansk index (Souiller 1988 s. 43).

Det var fra 1545 at de katolske indexene tydelig ble rettet til allmennheten. I 1545 ble det på Paris’ gatehjørner lest opp en offentlig proklamasjon om at det var forbudt å trykke og selge bøker som fantes i indexen. Franske bokselgere klaget deretter til myndighetene over at de tapte penger på grunn av dette forbudet, men denne klagen førte ikke fram (Barbier 2007 s. 113).

I en utgave fra 1558 ble forfattere listet opp alfabetisert etter fornavn og med trussel om dødsstraff for de som leste skrifter av de forbudte forfatterne (Blasselle 1998a s. 76). I Spania forbød inkvisisjonens index fra 1559 oppførelse, utbredelse og lesing av en rekke skuespilltekster (Strosetzki 1996 s. 171). Spesielt store utvidelser eller

endringer i indexen kom årene 1590, 1596, 1664, 1758, 1835 og 1900 (Plachta 2006 s. 30). I noen av listene var det knyttet korte kommentarer til bøkene, der det f.eks. ble gitt beskjed om at ikke hele boka var forbudt, men bare bestemte deler og hvilke deler dette var. En slik framgangsmåte fra kirkens side fungerte som en beskjed til forfattere og trykkere: med endringer i teksten kunne hele verket tillates (Plachta 2006 s. 31, Barbier 2000 s. 114). Indexen inneholdt ikke bare tittelen på forbudte forfattere og bøker, men også forbudte forlag og trykkerier (Franzmann, Hasemann og Löffler 1999 s. 338).

Den franske forfatteren Michel de Montaignes essays ble satt på index i 1676, fordi hans tvil og usikkerhet ble betraktet som en form for (guds-)fornektelse (Tournon 1989 s. 167). De franske teologene Pierre Nicole og Antoine Arnauld “unleashed an assault on Montaigne in their best-selling book *Logique du Port-Royal*. Their second edition, in 1666, openly called for the *Essays* to be put on the Catholic Church’s *Index of Prohibited Books*, as an irreligious and dangerous text. The call was heeded ten years later: the *Essays* appeared on the *Index* on 28 January 1676.” (Bakewell 2011 s. 152)

De fleste verkene på katolsk index var teologiske/religiøse skrifter, men blant verkene som har stått på forbudslista var også tekster av Kopernikus, Newton, Descartes, Voltaire, hele den store franske *Encyklopedien*, Kant (*Kritikk av den rene fornuft*), Darwin, Heinrich Heine, Gustave Flaubert (*Madame Bovary*) og Victor Hugo (*Ringeren i Notre-Dame*) (Plachta 2006 s. 31-32). Romaner som beskrev ekteskapsbrudd eller andre tydelige brudd på kirkens moralske idealer, havnet ofte på index. Den franske naturalisten Émile Zolas bøker ble plassert på indexen (Guisse og Neuschäfer 1986 s. 140). Den franske feministen Simone de Beauvoirs *Det annet kjønn* (1949) og *Mandarinene* (1954) ble satt på index. Beauvoir var mislikt av kirken både på grunn av sin feminisme og sin eksistensialistisk begrunnede ateisme.

I 1711-utgaven av indexen har førstesiden en illustrasjon: et kobbersnitt som viser to apostler. Disse to er allegoriske representanter for inkvisisjonen og den instansen innen kirken som hadde ansvaret for å lage indexen (Plachta 2006 s. 34 og 36). Over de to apostlene svever den hellige ånd i form av en due og sender sine stråler ned på de to mennene og et bokbål som er tegnet mellom dem.

Galileo Galileis *Dialog over de to største verdenssystemer* (1632) var på index fram til 1823, og det samme gjaldt de fleste verkene av Kopernikus og Kepler (Barbier 2000 s. 128).

“Very much like Luther during the decade after 1517, Galileo during the decade after 1633 could count on the support of numerous publishers, printers, and booksellers to render papal actions ineffective even while they made profits on the side. The fate of the banned *Dialogue* demonstrated once again the advantage that accrued to Protestant publishers from purveying titles listed on the Index, and the

attraction exerted even by fairly recondite scientific treatises that were designated as forbidden fruit.” (Eisenstein 1979 s. 676-677)

“A key figure in the English exploitation of the publicity value of Galileo’s being on the Index was Thomas Salusbury who (copying a procedure used for expurgated passages in Scripture by Bodley’s Librarian, Thomas James) translated the treatises (and expurgated passages from works designated as forbidden in the Indexes of 1616 and 1619) and published them by popular subscription soon after the Restoration of 1660.” (Eisenstein 1979 s. 677)

Willem Janszoon Blaeu var en “Dutch astronomer, globe-maker and map-publisher” som dessuten drev et boktrykkeri på begynnelsen av 1600-tallet. “Perhaps Blaeu, like many of his competitors was hoping to trade on the advantages of being listed on the Index. [...] opportunities to profit from banned titles” (Eisenstein 1979 s. 676).

Til tross for stor økning i bokproduksjonen fra renessansen av, sank antall bøker på index gjennom århundrene. På 1700-tallet ble 2500 skrifter satt på index, på 1800-tallet var det 1300, og på 1900-tallet var det nede i 180 fram til midten av århundret (Plachta 2006 s. 32). Antall bøker som den katolske kirken ikke likte, minket ikke i antall, og kriteriene for å sette ei bok på index endret seg.

Erasmus Darwins naturvitenskapelige bok *Zoonomia; or, The Laws of Organic Life* (1794-96) hadde mottoet “Alt fra muslinger” (“E conchis omnia”), og ble oversatt til tysk, italiensk og fransk, men også plassert på index (Engels 2009 s. 13 og 52).

Index-kongregasjonene hadde ikke som oppgave å *vurdere* om utsagn i ei bok lot seg forene med de katolske dogmene, men bare å *advare* katolikker mot den faren for troen som bestemte bøker representerte (Engels 2009 s. 406). Mange teologiske saksforhold ble det ikke tatt stilling til.

Når det gjelder Darwins naturvitenskapelige bøker i siste halvdel av 1800-tallet var det spesielt bøker av katolske forfattere som skrev om darwinismen som ble undersøkt av kirken, fordi det var disse bøkene som kunne ha størst innvirkning på kirkens liv (Engels 2009 s. 52). En gruppe religiøse ledere/autoriteter ble etablert for å vurdere verkene, dvs. for å se om de var i overensstemmelse med den til enhver tid rådende katolske doktrine. Men når det gjaldt Darwins evolusjonsteori var ikke denne éntydig verken i samsvar eller i strid med doktrinen, slik at de oppstod tvil om hvordan kirken burde reagere (Engels 2009 s. 52). Det var bøker skrevet av katolikker og publisert i katolske land som i høyest grad kunne forstyrre kirkens liv (Engels 2009 s. 401). Dette er grunnen til at ikke et eneste av Charles Darwins verk ble satt på index, og heller ikke verk av Thomas H. Huxley, Herbert Spencer eller Ernst Haeckel. Deres verk ble aldri vurdert (Engels 2009 s. 52 og s. 401).

I 1753 fastla pave Benedikt 14. i bullen/skriftet *Sollicita ac Provida* i stor detalj hvordan undersøkelsene og vurderingene av bøkene skulle foregå (Engels 2009 s. 400). “[T]he Bull “Sollicita ac Provida” (9 July, 1753), [...] for the Congregations of both the Inquisition and the Index, uniformly regulated and definitively settled the whole method of conducting cases concerning literary productions. Even now this bull furnishes the principal direction for all decisions concerning the prohibition of books. Benedict XIV states as his motive for publishing this constitution the many unjust complaints against the prohibition of books as well as against the Index. All such complaints, even in our own times, are best refuted by this Bull. In the following century neither index nor censorship underwent substantial changes. Quite spontaneously, however, the prescriptive law was formed to no longer submit for ecclesiastical censorship all books and writings, but only theological and religious ones. This right was assented to first tacitly, then also indirectly by other ecclesiastical enactments.” (Kevin Knight i <http://www.newadvent.org/cathen/03519d.htm>; lesedato 15.03.13).

I Wien fantes det på 1700-tallet en index over forbudte bøker som selv havnet på en index fordi den ble benyttet som en leseliste (Grimming 1990 s. 119).

I 1876 undersøkte pavekirken den spanske oversettelsen av den amerikanske vitenskapsmannen John William Drapers bok *History of the Conflict between Religion and Science* (1874), og fordømte den. Grunnen var delvis at boka berørte evolusjonsteorien, selv om dette slett ikke var det sentrale temaet i Drapers tekst. Derimot var det største problemet for kirken at Draper prøver å vise at den katolske kirken alltid har villet hindre vitenskapens og sivilisasjonens utvikling (Engels 2009 s. 403).

Den franske filosofen Ernest Renans bok *Jesu liv* (1863) ble satt på index fordi han benektet at Jesus er guddommelig, kun et eksepsjonelt menneske. Pavemyndigheten anså dette synet som farligere enn et åpent anti-kristelig angrep (Rey 1997 s. 83). Den franske juristen og forfatteren Louis Jacolliots bok *Menneskehetens tilblivelse* (1875) ble satt på index. Fem år senere ble også fire andre verk av Jacolliot forbudt. I sine verk prøver han blant annet å vise at kristendommen er en modifisert versjon av noen hinduistiske tradisjoner (Engels 2009 s. 403).

Italieneren Niccola Marselli var historieprofessor og medlem av det italienske parlamentet. To av hans verk om menneskehetens opprinnelse ble i 1881 satt på index. I begge bøkene utformer Marselli et panteistisk og materialistisk livssyn, og nedvurderer religionens betydning. Han bruker ideer fra Darwin til å begrunne at menneskearten ikke stammer fra en gud (Engels 2009 s. 403).

Den italienske legen, pedagogen og filosofiprofessoren Pietro Siciliani skrev blant annet om religionsundervisning for barn. To av hans bøker havnet på index i 1881 (Engels 2009 s. 404). Franskmannen Émile Ferrières bok *Darwinismen* (1872) kom

på lista i 1892, dvs. tjue år etter at den var publisert. Boka ble forbudt i samme slengen som en senere publikasjon av Ferrière: den religionskritiske boka *Bibelens vitenskapelige feiltakelser* (1891). Senere fulgte publiseringen av *Bibelens myter* (1893), som også ble plassert på index (Engels 2009 s. 404).

Den spanske vitenskapsmannen Odón de Buen var professor i geologi ved universitetet i Barcelona, og en internasjonalt anerkjent havforsker. To av hans bøker om geologi og zoologi fra 1890-tallet ble satt på index (Engels 2009 s. 404). Begrunnelsene for forbudet mot bøkene gikk ut over det vitenskapelige. Pavekirkens vurdering av Odón de Buens bøker inneholder denne oppstillingen av hva den katolske kirkens komitéen hadde å utsette på verkene. Dette var for kirken ekstremt alvorlige brudd på den katolske doktrinen:

- “1) Forfatteren bekjenner seg til den materialistiske panteismen [...]
- 2) Han hevder at både overtro og fanatisme, og også den katolske kirke, har hindret utviklingen og framskrittet i studiet av naturen [...]
- 3) Han benekter Bibelens guddommelige inspirasjon [...]
- 4) Han nekter for eksistensen av noen annen substans enn materien.
- 5) Han fornektet ikke bare menneskesjelens spiritualitet og udødelighet, men bestrider til og med sjelens eksistens.
- 6) Han beskriver evolusjonen og den ateistiske og fatalistiske transformismen [...]
- 7) Og dessuten oppfatter han tenkning som en funksjon av nervesystemet” (sitert fra Engels 2009 s. 404-405).

Italieneren Raffaello Caverni var både prest og professor i fysikk og matematikk i siste halvdel av 1800-tallet. Mot slutten av sitt liv skrev han en monumental bok om den vitenskapelige, eksperimentelle metode i italiensk forskning. I 1877 publisert han dessuten en bok der han hevdet at Darwins evolusjonsteori lot seg forene med katolsk troslære. Året etter var boka på den katolske indexen. Caverni var troende katolikk, og dette er det eneste tilfellet av at en i prinsippet rettroende katolikk fordømmes på grunn av sine synspunkter på utviklingslæren. Caverni fikk ikke oversendt begrunnelsen for å sette boka på index, og antok at det var på grunn av noen kirkekritiske utsagn i verket (Engels 2009 s. 405-406). I et dokument angående om Cavernis bok skrev index-kongregasjonen: “Hittil har ikke Den hellige stol tatt noen beslutning når det gjelder de omtalte utsagnene [dvs. Darwins teorier].” (sitert fra Engels 2009 s. 406) Men kirken motarbeidet aktivt en “katolsk evolusjonsteori” (Engels 2009 s. 409; i hermetegn). Denne motarbeidingen var bare halvoffisiell, for det kom aldri noen erklæring fra paven om at evolusjonsteorien var uforenlig med katolisismen.

Caverni godtok beslutningen om at hans verk kom med i indexen, og bøyde seg for kirkens dom. Et lignende tilfelle gjelder den franske dominikanerpresten Dalmace Leroy. I 1891 publiserte han i Paris verket *Organiske arters begrensete evolusjon*. Han ville forsone kirken med utviklingslæren. To jesuitter kritiserte boka i et religiøst tidsskrift, og Leroy svarte dem i det andre opplaget av boka. Deretter ble

boka svært grundig undersøkt av index-instansene, og det ble skrevet til sammen seks rapporter. Det ble ikke funnet noen kritikk av kirken i Leroy's bok, men den ble likevel fordømt og det ble krevd at Leroy offentlig skulle tilbakekalle synspunktene i boka. Det gjorde han i et åpent brev til den parisiske dagsavisen *Le Monde* i 1895 (Engels 2009 s. 408).

Den italienske biskopen Geremia Bonomelli var en omstridt person i Italia i årtiene rundt år 1900. Han ville forsone pavekirken med den nye italienske nasjonalstaten, og et skrift om dette ble plassert på index. Etter dette skrev han et offentlig brev der han tilbakekalte sine synspunkter (Engels 2009 s. 410).

Den engelske zoologen George Jackson Mivart ble tatt opp i den katolske kirken i 1844. Han hadde studert sammen med Richard Owen og Thomas Huxley, og var medlem av en gruppe Darwin-tilhengere. Han stod for en variant av en katolsk evolusjonsteori, selv om han hadde noen innvendinger mot darwinismen (i 1871 publiserte Mivart verket *On the Genesis of Species*). I 1893 ble tre av Mivarts artikler plassert på indexen, selv om ingen av dem hadde med utviklingsteorien å gjøre, men handlet om helvete. I et brev til kardinal Vaughan, erkebiskop i Westminster, skrev Mivart at han aksepterte denne beslutningen. Men flere år senere (1899) forlangte han en begrunnelse for at artiklene var på index, og svaret han fikk tilfredsstilte han ikke. Mivart skrev deretter flere artikler, og disse var sterkt kritiske til kirkens autoritet (Engels 2009 s. 410-413).

Pave Benedikt 15. avskaffet index-kongregasjonene i 1917, og sentraliserte beslutningene innen kirken (Engels 2009 s. 401).

Den franske katolske presten Louis Bethléem var i på begynnelsen av 1900-tallet en hard motstander av det han mente var farlige skrifter, og han er kjent for å ha revet i stykker publikasjoner foran avis kiosker i Paris fordi han mente innholdet var skadelig for befolkningen, f.eks. fordi han oppfattet det som pornografisk. Han ga ut *Romaner som kan leses og romaner som er forbudt*, ment som en guide til katolske familier og institusjoner. Dette skriftet kom i en rekke opplag (<https://cnlj.bnf.fr/sites/default/files/rlpe-308-expo-ne-les-laissez-pas-lire.pdf>; lesedato 28.11.22).

Den kanadiske journalisten og forfatteren Jean-Charles Harveys roman *De halvsiviliserte* (1934) ble straks satt på indeks av den katolske kirken i Québec, ledet av kardinal Jean-Marie Rodrigue Villeneuve. Han erklærte at alle som bidro til å publisere boka eller kjøpe den, oversette, lese eller snakke om den til andre, gjorde seg skyldig i synd. Og Harvey ble oppfordret til å fordømme sin egen bok. I romanen ble prestskapet beskyldt for å være skinnhellig og bidra til fattigdom i samfunnet (Josias Semujanga i <https://www.erudit.org/fr/revues/pr/1999-v27-n2-pr2780/030556ar.pdf>; lesedato 15.11.22). De halvsiviliserte i romanen er maktpersoner som Harvey kaller "barbarer i smoking". På grunn av denne romanen mistet Harvey sin jobb som journalist. Hans venner prøvde å skaffe han en ny jobb,

men kardinal Villeneuve klarte en stund å hindre Harvey i å få en ny stilling
(<https://bilan.usherbrooke.ca/bilan/pages/evenements/510.html>; lesedato 15.11.22).

Litteraturliste (for hele leksikonet): <https://www.litteraturogmedieleksikon.no/gallery/litteraturliste.pdf>

Alle artiklene i leksikonet er tilgjengelig på <https://www.litteraturogmedieleksikon.no>